

ЈЕЛЕНА МИТРОВИЋ, 1983-
Народна библиотека Србије
Београд

УДК: 026/027:342.727 ; 174:02
ID: 201597964

ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СЛОБОДЕ У БИБЛИОТЕКАРСТВУ

Сажетак: Појам слободе стално је мењао своју физиономију, да би се данас примењивао и у културној сфери. Да би појам интелектуалне слободе могао да се примени и на библиотекарство, потребна је законска утемељеност, која постоји у оквиру међународних докумената, декларација, манифеста, али и етичког кодекса. Поред непрестане борбе против цензуре, неопходна је брига о интелектуалној својини и заштити права на приватност, едукација корисника, континуирано образовање библиотекара, као и интелектуално „ослобађање“ библиотекара и његове професије. Индивидуална настојања библиотекара неће бити узалудна. И данас се за слободу треба изборити.

Кључне речи: интелектуалне слободе, цензура, право на приватност, едукација корисника, континуирано образовање библиотекара

Увод

Појам слободе стално је мењао своју физиономију. У почетку се односио само на пуко преживљавање, али развој људског друштва и људске мисли променио је и поимање појма слободе. Савремено доба, које постаје тржиште информација због убрзаног технолошког развоја, појам слободе уводи и у културну сферу, па се односи и на област образовања, на право личности, заштиту приватности и неговање различитости. Повеља Уједињених нација о људским правима и Европска конвенција о људским правима и основним слободама говоре о праву сваког појединца на слободу мишљења и изражавања. То право укључује право на тражење, примање и преношење информација било којим средствима, без обзира на границе.

Да би појам интелектуалних слобода примењен на библиотекарство заживео, потребна је законска утемељеност. То, пре свега, подразумева директан

утицај на писање оног дела законодавства који ће се односити на библиотекарство.

Савремени међународни документи о библиотекама дефинишу библиотеку као установу која омогућава слободан проток информација и има велику одговорност у остваривању принципа интелектуалне слободе, а библиотекара обавезују на поштовање интелектуалне слободе и приватности корисника.

У UNESCO-вом Манифесту за јавне библиотеке из 1994. године, јавна библиотека описана је као установа која „обезбеђује приступ знању, информацијама и производима људског духа, путем различитих извора и услуга, а подједнако је доступна свим припадницима заједнице, без обзира на расу, националност, старосно доба, пол, веру, језик, инвалидност, економски и радни статус, и образовни ниво“.¹

На конференцији Међународне федерације библиотечких удружења и институција, одржаној у Копенхагену 1997. године, основана је Стална комисија за слободан приступ информацијама и слободу изражавања (FAIFE). Две године касније усвојен је Извештај о библиотекама и интелектуалним слободама, који говори о односу библиотека и интелектуалних слобода, где се одмах на почетку истиче да IFLA има важну улогу у оквиру заштите и унапређења интелектуалних слобода у складу са Повељом Уједињених нација о људским правима.

На Конференцији у Глазгову, одржаној 2002. године, Међународна федерација библиотечких удружења и институција усваја Манифест о Интернету, у коме приступ Интернету и свим његовим изворима треба да буде у складу са УН-овом Општом декларацијом о људским правима, и то посебно са чланом 19: „Свако има право на слободу мишљења и изражавања; то право обухвата слободу задржавања властитог мишљења, без уплетања других, те тражења, примања и ширења информација и идеја путем било којег средства јавног информисања и без обзира на границе.“²

Без обзира што се у оквиру многих докумената могу наћи делови који се односе на неповредивост људских права и слободе, сведоци смо сурове истине да су то само речи на папиру, и ништа више од тога. Ипак, стручност, ангажованост и иницијатива оних који духовну храну схватају као неминовност без које је немогуће живети, могу много да побољшају наизглед безнадежну ситуацију.

¹ ИФЛА/УНЕСКО за развој јавних библиотека / у име Секције јавних библиотека припремила Радна група којом је председавао Филип Џил, Београд, Народна библиотека Србије, 2005, стр. 9.

² www.nbs.bg.ac.yu/view_file.php?file_id=222

Етички кодекси

Важност постојања етичког кодекса за једну професију је огромна. Кодекс је индикатор не само стања библиотечно-информационог система појединих земаља, већ и нивоа политичке и демократске културе: „Општа доступност знања и информација, заштита интелектуалних слобода, приватност и поверљивост, борба против свих видова цензуре, темељи су постојећих кодификација библиотечно-информационе делатности.“³ Свака професија која има своју историју, мисију, методологију и специфичну проблематику, мора имати и кодекс, који својим начелима говори о умној, моралној организацији својих припадника.

Америчка библиотечка асоцијација (ALA) је први кодекс донела још 1939. године, док је последња варијанта усвојена 1995. године. Енглески билиотекари су 1983. године донели кодекс професионалног понашања. Удружење француских библиотекара од 1984. године поштује документ под називом Мисија, обавезе и права библиотекара. Јапански Манифест о слободи библиотека донет је 1954, а 1979. декларација о интелектуалним слободама у библиотекама Јапана, у којој се каже: „Ми признајемо да је одговорност на нама библиотекарима и библиотекама да очувамо фундаментална права интелектуалних слобода тако што ћемо наше ресурсе и све оно што имамо учинити доступним народу.“⁴

Наш кодекс је донет по узору на те професионалне кодексе усвојене у другим земљама. Друштво библиотекара Србије, на својој Годишњој скупштини, одржаној у Врњачкој Бањи 1998. године, усвојило је Кодекс библиотекара Србије, веома значајан акт за целокупну библиотечарску професију. Он никако не сме бити крај, већ почетак нових настојања да се интелектуалној слободи, а и самој библиотечној професији, да место које им припада.

Цензура

Зачетак интелектуалне слободе може се наћи у цензури књига и друге библиотечке грађе. Настанак цензуре везује се за појаву првих држава. У Египту су у 14. веку п. н. е, за време владавине Ехнатона, стругани чак и натписи са споменика. Крајем 5. века п. н. е. Протагорин спис „О боговима“ јавно је

³ Жељко Вучковић, „Чему етички кодекс?“, у: *Библиотечарство на крају века*, 4, Београд, Библиотечарско друштво Србије, 1999, стр. 93.

⁴ Љиљана Марковић и група аутора, „Интелектуална слобода у библиотекама Јапана“, у: *Интелектуална слобода и савремене библиотеке: зборник радова*, Београд, Филолошки факултет, 2003, стр. 43.

спаљен због изражене сумње да постоје богови. У Риму је Сенат наредио да се спале питагорејски списи, да би спречили ширење грчке филозофије.

У средњем веку била је изражена борба против јереси, јер је црква била носилац политичке моћи. Католичка црква је установила инквизицију чији је службени назив био *Inquisitio haereticae pravitatis* (Истраживање јеретичке изопачености). Она је санкционисала писце, филозофе и научнике чије су идеје биле у супротности са црквеним мишљењем. Најпознатији међу њима били су Јан Хус и Ђордано Бруно.

Појава Гутенберговог изума штампе покретним словима довела је до тога да су и црква и држава осетиле угроженост, јер су се великом брзином могле ширити идеје које нису биле по вољи ни световним, ни црквеним властима. Брзина ширења реформаторских идеја је толико плашила католичке црквене кругове, да су тражили да се забрани штампа покретним словима. Папа Павле IV је 1559. године уредио прво издање *Index librorum prohibitorum*. Идекс је чинио алфабетски списак аутора чије је целокупно писање забрањено, списак забрањених дела аутора који су иначе безопасни, и дела чији је аутор забрањен.

Цензура је прави антипод интелектуалној слободи, она угрожава суштинску библиотеку. Али, да ње нема, можда не бисмо довољно ценили појаву интелектуалне слободе, можда се не бисмо довољно жустро залагали за њу. Утицајем цензуре, читаве библиотеке су се претвориле у бледо сећање оних који су о њима слушали. Још у првом веку, Тацит је написао: „Презира је вредна заблуда оних који верују да једним безобзирним чином могу избрисати сећање чак и наредних поколења. Таква казна повећава углед племенитих душа које они желе да ућуткају.“⁵

Цензура о којој се најмање говори, а која се најчешће среће баш у библиотекарству је тзв. имплицитна цензура. Односи се на избор библиотечке грађе. Избор књига за фонд библиотеке почиње давањем предности слободи мисли, док цензура даје предност контроли.

У библиотеци су чести ти тихи облици цензуре, који се односе на непотпун или недовољно стручно одрађен каталог, неадекватно радно време библиотеке, непотпуне информације о начину коришћења грађе и читаонице, нестручну одраду ревизије. Сваки неадекватно одрађен процес у библиотеци може бити један од начина спровођења цензуре, јер ускраћује корисницима меродавне информације. Селективни алфабетски каталог који не садржи све библиотечке јединице које постоје у фонду, стручни каталог који није доследно урађен у складу са принципима одређене класификације, инвентарисање које није усклађено са основним правилом по коме свака јединица мора да има свој инвентарни број, нељубазно особље које мрким погледом испраћа кориснике, представљају праве примере цензуре у библиотекама.

⁵ Алберт Мангел, *Библиотека ноћу*, Београд, Геопетика, 2008, стр. 107.

Један од начина одупирања цензури је да библиотека своју делатност учини видљивом заједници у којој делује. Али, да би била у прилици да то учини, мора се одговорност и стручност библиотечких радника одредити као приоритет.

Инструменти за остваривање интелектуалних слобода

О интелектуалној слободи може се бринути на различите начине. Њеном остваривању доприноси следеће:

1. брига о интелектуалној својини;
2. заштита права на приватност;
3. едукација корисника и перманентно образовање библиотекара;
4. интелектуално „ослобађање“ библиотекара и његове професије.

Интелектуална својина

Живећи у друштву у коме је вредност интелектуалне својине потцењена, библиотекари добијају незахвалну улогу медијатора између аутора и корисника које опслужују. У пракси се заштита права над интелектуалном својином може остварити ефикасним санкционисањем екстремних примера кршења прописа из овог домена. Иако овај став није популаран, библиотекари су дужни да теже стварању и очувању праведне равнотеже између различитих категорија носилаца ауторског права и корисника који имају права на коришћење заштићених дела.

Проблем ауторског права не јавља се само код штампаних дела, већ је изразит и у променљивом дигиталном окружењу. Истовремено са развојем Интернета, настају и велики изазови, јер је то изузетна глобална мрежа за дистрибуцију пиратских производа. Развој Интернета ствара препреке како за кориснике библиотеке, тако и за власнике ауторских права, који постају забринути због чињенице да технологија, не само што омогућава бржу дистрибуцију њихових заштићених радова, већ и дозвољава њихово моментално репродуковање без губитка у квалитету.

У високошколским установама најбоље долази до изражаја комплексност проблема заштите ауторског права. Да ли и у којим случајевима дозволити фотокопирање публикација, дилема је која од библиотекара захтева објективност. Његова је дужност да брине о правима аутора, и на тај начин поспешује аутентичност и иновативност код потенцијалних стваралаца, али мора водити рачуна и о чињеници да је његова основна обавеза давање грађе на коришћење: „О библиотекаремa често размишљамо као о посредницима између аутора и корисника који се труде да рационално и добронамерно, заштите интересе обе

стране. Заборављамо том приликом на врло изражену потребу библиотекара да кориснику пружи комплексну, правовремену, потпуну информацију, која често подразумева да се без претходног регулисања ауторских права, на порталима библиотека пронађу пуни текстови материјала, који су били умножени, али не и штампани, који су као депозитни примерак својина библиотеке.“⁶

Право на приватности

Приватност, „то острво људске аутономије“,⁷ потреба је сваког човека, како у просторном, тако и у информационом смислу. Данас живимо у друштву у коме тежимо ка све већој приватности и ка све већој употреби информационих технологија: „Сви смо ми одушевљени новим on-line сервисима, они постају наш прозор у свет, у филмове, потрошачке услуге, у разговоре са нашим пријатељима. Реалност је да исто тако то може да буде и прозор ка унутра.“⁸

Заштита права на приватност је важно оруђе остваривања интелектуалних слобода у библиотекарству. Однос између корисника библиотека и библиотекара заснива се, пре свега, на поверењу. Библиотекар није само чувар тајног ковчега универзалног људског знања, он у својим рукама држи и тајне оних о којима брине, тајне о својим корисницима. Углавном је то прећутни споразум између библиотекара и корисника, али не би требало тако да буде. Када први пут ступи у храм ризнице људске мисли, сваки корисник мора да буде обавештен о томе да је поверљивост информација које тражи загарантована. Од библиотекара не сме потећи истина о томе шта поједини професори књижевности читају у слободно време; да ли се неко претерано интересује за секте или тражи приручнике о томе како се изборити са наркоманијом не сме да интересује библиотекара; да ли припадници млађих популација избегавају обавезну лектуру, а дискретно покушавају да допру до оних садржаја који се могу наћи на „пулту за одрасле“, што је у супротности са очекивањима њихових родитеља, није брига библиотекара; да ли се студенти пре одлучују за литературу у којој се могу наћи препричана дела, него за сама дела у целини, или избегавају дела писана на језику оригинала, којег, при том, и студирају, није на библиотекару да суди. Овим се доводи у питање образовно-васпитна улога библиотекара. Како пронаћи златну средину између права сваког појединца на слободу живљења и васпитне улоге библиотекара?

⁶ Александра Вранеш, „Јавне библиотеке између стандарда и слободе информисања“, у: *Библиотекар: часопис за теорију и праксу библиотекарства* / главни и одговорни уредник А. Вранеш. - Год 50, св. 1-2 (2008), Београд, стр. 10.

⁷ Питер Брофи, *Библиотека у двадесет првом веку: нове услуге за информационо доба*, Београд, Слио, 2005.

⁸ *Ibid*, стр. 175.

Едукација корисника и библиотекара

Промена начина усвајања знања подразумева веће коришћење библиотечких ресурса, укључујући не само традиционалне штампане, већ и електронске изворе. Зато библиотеке морају да обезбеде слободан приступ информацијама, да имају актуелне фондове, савремену опрему, да све више личе на „организам који се развија“, како би задовољиле потребе својих корисника и наметнуле се новом „тржишту информација“. На тај начин библиотеке постају информациони центри, посредници између информација и корисника.

Да би корисници могли да се снађу унутар и ван библиотеке, неопходно их је едуковати, при чему образовна улога библиотеке и библиотекара добија велики значај. Корисника треба упутити у основне библиотечке вештине, како би умео ефикасно да се служи библиотеком; рачунарске вештине су му неопходне у новој технолошкој стварности, али не било какве вештине, већ оне које ће му омогућити да пронађе релевантну информацију, да је препозна и користи на адекватан начин; вештину критичког мишљења, која подразумева „активно одржавање, стваралачко усавршавање и инвентивну примену наслеђеног и наученог, која је контролисана сталним свесним усмеравањем ка правилној сврсисходности те писмености“.⁹

Како увођењем информационе писмености библиотекари добијају нову улогу навигатора у океану различитих информација, они морају прихватити концепт континуираног образовања, који им омогућава да се на креативан начин супротставе новим изазовима који се стално постављају: „Библиотекар, у контексту доживотног образовања, има најмање две битне улоге: да би омогућио и подстакao доживотно образовање у својој заједници, он сам мора бити спреман на перманентно усавршавање“.¹⁰

⁹ С. Јурић, „Између елементарне, функционалне и информационе писмености“, у: *Информациона писменост и доживотно учење: зборник радова*, Београд, Филолошки факултет, 2008, стр. 286.

¹⁰ Нада Арбутина, „Интелигенција – знање у акцији“, у: *Информациона писменост и доживотно учење: зборник радова*, Београд, Филолошки факултет, 2008, стр. 4

Борба за интелектуално ослобађање библиотекара и њихове професије

„Библиотекарство је мало вредновано и код корисника и код окружења због чињенице да га ни они који се њиме баве, ни они који имају моћ у друштву не уважавају много више.“¹¹ Живећи у привиду слободе, дајући макар и прећутну сагласност пристајањем на стереотипна тумачења њихове професије као нечега без чега се може, пасивношћу и повлачењем у себе, библиотекари у својим рукама држе кључеве сопствених тамница.

Библиотекари имају обавезу да „спашавају друштво од духовне булимije и анорексичне савести“,¹² али и то друштво мора да осећа обавезу да на прави начин вреднује њихово залагање. Свуда се може чути о обавезама и дужностима библиотекара, непрестано му се прети нестајањем са духовне позорнице света. Нико не промишља о томе да су и библиотекари само обична људска бића која, да би могла непрестано да утиру пут ширењу интелектуалних слобода, морају и сама да буду слободна.

Није само друштво које нема слуха за библиотекарство криво што се о правима библиотекара не размишља. Попут Хипократове заклетве, у којој се детаљно истичу дужности и обавезе лекара, а нигде не говори и о њиховим правима, и Кодекс библиотекара Србије заснива се на истом принципу. Узевши у обзир да су га стварали сами библиотекари, не чуди чињеница да такво схватање влада и међу онима који се њиме не баве.

У данашње време, слобода је постала истрошена реч. Разлози за то постоје, али не и оправдање. Слободи је потребно повратити смисао и пуноћу.

Ако је „знање мера слободе, доступност информација мера демократије, а могућност утицаја на друштвене процесе мера остварења грађанских права“,¹³ значај библиотекарства као професије биваће све већи. Индивидуална настојања библиотекара у тежњи да досегну интелектуалну слободу неће бити узалудна. Једна лапта не чини пролеће, али га сигурно започиње. И данас се за слободу мора изборити.

¹¹ Гордана Стокић, *Ка филозофији библиотекарства : Цеси Шир у теорији и пракси библиотекарства 20. века*, Панчево, Мали Немо, 2002.

¹² http://www.biblioteka-bor.org.yu/izdavaštvo/beležnica015/energija_čitalaca.html

¹³ М. Васић, „Друштвена одговорност јавних библиотека у изградњи слободног демократског цивилног окружења“, у: *Интелектуална слобода и савремене библиотеке: зборник радова*, Београд, Филолошки факултет, 2003, стр. 77.

Литература

1. Арбутина, Н. „Интелигенција – знање у акцији“. У: *Информациона њисменост и доживојно учење: зборник радова*. Београд: Филолошки факултет, 2008.
2. *Библјојтекарство на крају века. 4: Стандардизација библјојтечке терминологије; Кодекс библјојтекара Србије; Документи: зборник радова / четврто саветовање библјојтекара Србије, Врњачка Бања, 1998. – Београд: Библјојтекарско друштво Србије, 1999.*
3. Брофи, П. *Библјојтека у двадесет и првом веку: нове услуге за информационо доба*. Београд: Слио, 2005.
4. Витковић, Б. „Знање – императив савременог друштва“. У: *Информациона њисменост и доживојно учење : зборник радова*. Београд: Филолошки факултет, 2008.
5. Вранеш, А. „Јавне библјојтеке између стандарда и слободе информисања“. У: *Библјојтекар: часопис за теорију и праксу библјојтекарства / главни и одговорни уредник А. Вранеш. – Год. 50, св. 1-2 (2008). – Београд: Библјојтекарско друштво Србије, 2008.*
6. Васић, М. „Друштвена одговорност јавних библјојтека у изградњи слободног демократског цивилног окружења“. У: *Интелектуална слобода и савремене библјојтеке: зборник радова*. Београд: Филолошки факултет : Народна библјојтека Србије : Библјојтекарско друштво Србије, 2003.
7. Вучковић, Ж. „Чему етички кодекс?“ У: *Библјојтекарство на крају века. 4. – Београд : Библјојтекарско друштво Србије, 1999.*
8. *IFLA/UNESCO за развој јавних библјојтека / у име Секције јавних библјојтека припремила Радна група којом је председавао Филип Џил. – Београд : Народна библјојтека Србије : Библјојтека града Београда, 2005.*
9. Мангел, А. *Библјојтека ноћу. – Београд : Геопоетика, 2008.*
10. Марковић, Љ. и група аутора. „Интелектуална слобода у библјојтекама Јапана“. У: *Интелектуална слобода и савремене библјојтеке : зборник радова*. Београд : Филолошки факултет : Народна библјојтека Србије : Библјојтекарско друштво Србије, 2003.
11. Стокић, Г. *Ка филозофији библјојтекарства : Џеси Шир у теорији и пракси библјојтекарства 20. века. – Панчево : Мали Немо, 2002.*
12. www.nbs.bg.ac.yu/view_file.php?file_id=222
13. www.bibliotekabor.org.yu/izdavaštvo/beleznica015/energija_čitalaca.html

INTELLECTUAL FREEDOM IN LIBRARIANSHIP

Summary

The notion of freedom has been constantly changing its physiognomy. Which in turn, has led to it being applicable in the cultural sphere nowadays. In order to make the notion of intellectual freedom pertinent in librarianship, it is necessary that legal foundation be established. This would have its grounds in international documents, declarations, manifests, as well as in ethical code. Combined with incessant fighting against censorship, it is vital to care for intellectual property, protection of privacy, education of users, continuous education of librarians, as well as intellectual “liberation“ of a librarian and their profession. Librarian’s personal endeavor will not be futile. Today, freedom is the concept one needs to fight for.

Keywords: intellectual freedom, censorship, right to privacy, education of a user, continuous education of a librarian

Jelena Mitrović